

KAZAKİSTAN SOVYET CUMHURİYETİ ÖRNEĞİNDE EDEBİYAT EĞİTİMİ VE İDEOLOJİ

Bahadır GÜCÜYETER*

İsa YILMAZ**

ÖZET

İdeolojik yönetimlerin toplumun düşünce yapısını istedikleri yönde değiştirmek için kullandıkları araçların başında eğitim sistemleri ve edebî yapılanmalar gelmektedir.

Eğitim sistemleri toplumu yönetenlerin doğrudan müdahale alanında bulunan ve toplumu istedikleri şekilde yönlendirebilecekleri en önemli araçtır. Toplumun gideceği yöne karar verenler belirledikleri yön doğrultusunda toplumdaki bireylerin düşünce yapısını tayin etmek için eğitim sistemlerini kurgularlar. Bu kurgu okullarda okutulacak dersler, kullanılacak kitaplar, yararlanılacak kaynaklar gibi pek çok unsuru içerisinde barındırmaktadır.

Edebî yapılanmaların kurgulanması ise biraz daha zor ve karmaşık bir süreci ihtiva etmektedir. Bu kurgunun hayata geçirilmesi için ya mevcut edebiyatçıların düşünce yapısının ideolojik sistemin istediği şekle dönüştürülmesi ya da bu sistemi benimseyen bir edebiyatçı grubunun teşvik edilerek yetiştirilmesi gerekmektedir.

Sovyetler Birliği döneminde edebî yapılanmanın kurgulanması için bahsedilen bu yöntemlerin her ikisi de kullanılmıştır. Birtakım yazarlar ve şairler desteklenirken belli bir grup ise dışlanarak ötekileştirilmiş, hatta ortadan kaldırılmıştır. Yeni kurulan bu yapılanmanın içerisinde sistemin dışına çıkan veya sisteme muhalefet eden herhangi bir unsur varlığını devam ettirememiştir. Edebî üretimi bu şekilde kurgulayan ideolojik yönetim, yeniden üretimi sağlamak için edebiyat eğitimini de yeni kurulan bu edebiyat çerçevesinde kurgulamıştır.

Kazakistan Sovyet Cumhuriyeti'nde uzunca bir süre okutulan lise 10. sınıf Kazak Sovyet Edebiyeti ders kitabını bu kurgusal planlama perspektifinden ele alan çalışmamız, Sovyetler Birliği yönetimi tarafından edebiyat eğitiminin ne şekilde ideolojik bir hâle getirildiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Edebiyat Eğitimi, İdeolojik Edebiyat Eğitimi, Kazak Edebiyatı Eğitimi

* Yrd. Doç. Dr., Ahmet Yesevî Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, El-mek: bahadircucuyeter@gmail.com

** Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, El-mek: isayilmaz@atauni.edu.tr

EDUCATION OF LITERATURE AND IDEOLOGY - CASE OF THE SOVIET REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

ABSTRACT

Education systems and literary structuring are the most important tools used by ideological governances in order to change the genius of the community.

Education systems are the most important tools that are within the interference limits of the community managers by which they can direct the community as they prefer. The decision makers of the community direction; fictionalize the education systems in order to determine the genius of individuals in the community towards the direction they previously determined. This fiction includes many elements such as lessons to be lectured in schools, books to be used, sources to be taken advantage of.

The fictionalizing of literary structuring is a more difficult and complex process. In order to realize this fiction; converting the genius of current men of letters to the form desired by the ideological system or growing a group of men of letters who already adopted this system is necessary.

In Soviet Union period, both of the above mentioned methods were used for fictionalizing the literary structuring. While some authors and poets were supported, the others were externalized and marginalized, or even annihilated. Within this new established structuring, no elements that are out of the system or oppose the system could survive. Ideological governance that fictionalized the literary production this way fictionalized the literature education based on this new established literature in order to restart production.

Our study which focuses on a tenth grade school book named Kazak Sovyet Ādebiyeti, which was read for a long time in Kazakhstan Soviet Republic, from the fictional planning perspective, shows in which extent the literature education was made ideological by Soviet Union governance.

Key Words: Education, Literature Education, Ideological Literature Education, Kazakh Literature Education

Giriş

İnsanoğlunu diğer canlılardan ayıran özelliklerden biri geçmiş, hâl ve geleceği aynı anda tasavvur edebilmesidir. Hatta öyle ki, geçmiş binlerce yıl öncesine kadar uzanabilir, hâl içinde bulunulan zamanın ve mekânın ötesine geçebilir, gelecek ise hayallerle farklı boyutlarda tasarlanabilir. Ancak insanoğlu bu yeteneği doğuştan bir içgüdü şeklinde getirmez. Bu yetenek oldukça karmaşık bir öğrenme süreci sonunda şekillenir ve olgunlaşır.

İnsanoğlunun bilgi, davranış ve tutumlarını kalıcı ve izli bir şekilde oluşturan, değiştiren ve geliştiren “öğrenme” sürecinin bir sonucu olarak bireyde istendik davranış değişikliklerinin meydana getirilmesi süreci şeklinde tanımlanan “eğitim” ve öğrenmenin kılavuzlanması olarak tanımlanan “öğretim” kavramları zuhur etmiştir. Öğrenmenin artçılı olarak oluşan bu kavramların

Turkish Studies

tanımları incelendiğinde öğrenen varlıkta meydana gelecek bilgi, davranış ve tutum değişikliklerinin istendik yönde bir kılavuzun yönlendirmesi marifetiyle gerçekleştirilmesi esasına dayandığı görülecektir. Değişikliklerin istendik yönde ve bir kılavuz gözetiminde gerçekleştirilmesi öğrenmenin sadece bireysel değil, aynı zamanda toplumsal bir olgu olduğu gerçeğini gözler önüne sermektedir. Toplumsal gereksinimleri gidermek için de eğitim ve öğretimi formal hâle getirecek kurumlara ihtiyaç duyulmuş, bunun neticesinde çeşitli seviyelerde okullar kurulmuştur.

Illich, okulların dört temel işlevi yerine getirmek üzere ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Bu dört temel işlev: Çocukların himaye edilmesi, insanların mesleki rollere göre dağıtılması, baskın değerlerin öğrenilmesi ve toplumsal bakımdan onaylanmış beceri bilgisinin edinilmesidir (Giddens 2000, 443). Okulların, dolayısıyla da eğitim kurumlarının, gördüğü bu işlevler toplumun –üst yapı olarak devletin- politikalarıyla da doğru orantılıdır. Helvétius’e göre de “İnsanlar benliklerini asıl olarak dıştan gelen etkilerle kazanırlar dolayısıyla dışarı ile bağıntı, ilişki önemlidir ve bu bağıntı insanın insanlaşmasında en önemli rolü oynar.” Örneğin bir insandaki ahlaki düzeyi ve düşünme kudretini oluşturan eğitim sistemidir ve bu sistemi de saptayan ve uygulamaya koyan, gözetleyen devletin politikasıdır (Mardin 1976,10; aktaran Kazancı 2006, 67).

Burada devletin politikası olarak ifade edilen husus, her ne kadar kabul edilmese de, aslında hâkim ideolojidir.¹ Eğitimin tanımındaki “istendik davranış değişikliği” ifadesi eğitimle ideolojinin nasıl iç içe geçtiğinin göstergesidir. Çünkü her bir sistem kendi ideolojisi için gerekli olan istendik davranışları ve bunların standartlarını belirlemekte ve ilk iş olarak eğitim sistemini bu doğrultuda kurgulamaktadır.

Bu bağlamda bir ideolojin var olması ve varlığını devam ettirebilmesi için öncelikli olarak toplumsal yaşamda anlam, gösterge ve değerler üretmesi aynı zamanda üretim koşullarını da yeniden üretmesi gerekir. Marx’ın dediği gibi, bir toplumsal formasyonun üretimde bulunurken üretim koşullarını da yeniden üretmediğinde yaşamını bir yıl dahi sürdüremeyeceğini bir çocuk bile bilir. Üretimin vazgeçilmez koşulu üretim koşullarının yeniden üretimidir. Bu yeniden üretim ‘basit’ (ancak önceki üretim koşullarını yeniden üreterek) ya da ‘genişletilmiş’ (önceki üretim koşullarını genişleterek) olabilir (Althusser 2006, 46). Anlam, gösterge ve değerlerin üretim ve yeniden üretim koşullarının hazırlanması için çeşitli ideolojik aygıtlar bulunmaktadır. Louis Althusser (2006, 63) ideolojik aygıtları “Dinsel, Öğrenimsel, Aile, Hukuki, Siyasal, Sendikal, Haberleşme ve Kültürel” başlıkları altında sekiz gruba ayırmıştır. Bu aygıtlardan Öğrenimsel ideolojik aygıt ile okulları içine alan eğitim sistemi; Kültürel ideolojik aygıt ile edebiyatı içerisine alan sanat, spor gibi faaliyetler; Haberleşme aygıtı ile de kitle iletişim araçları kastedilmiştir.

Althusser (2006, 75) devamında: “Bu sekiz ideolojik aygıtın her biri aynı hedefe yönelir. Bunların her biri belirlenen tek hedefe kendine özgü yollardan katkıda bulunur: Siyasal aygıt bireyleri devletin siyasal ideolojisine uydurur. Haber aygıtı, tüm yurttaşları basın, radyo, televizyon ile günlük milliyetçilik, şovenizm, liberalizm, ahlakçılık vb. dozlarıyla besler. Kültürel aygıt da aynı şeyi yapar. Devletin egemen ideolojik aygıtı ise okuldur. Bu aygıt tüm toplumsal sınıfların çocuklarını anaokulundan başlayarak yeni ya da eski yöntemlerle, yıllar boyunca, egemen ideolojiyle kaplanmış becerileri ya da sadece katıksız egemen ideolojiyi çocukların kafasına yerleştirir.” diyerek durumu özetler.

¹ İdeoloji bugüne kadar tanımlanmaya çalışılan ancak kesin bir sonuca bağlanamayan bir kavramdır. Bu bağlamda Terry Eagleton (2005, 18-19) on altı farklı tanım yaparak bu durumu ortaya koymaya çalışmıştır. Eagleton “*Bu tanımlamalardan birçoğuna göre, hiç kimse kendi düşünüş biçiminin ideolojik olduğunu söylemeyecektir; tıpkı hiç kimsenin kendisine şişko patates dememesi gibi. Bu anlamda ideoloji, pis kokan nefes gibi yalnızca başkalarında bulunan bir şeydir*” diyerek ideolojinin toplum tarafından nasıl algılandığını açıklamıştır.

Gerald L. Gutek (2001, 171) ideolojiyi bugün yaşayan, geçmişi anlatan ve geleceğe işaret eden bir grubun benimsediği düşünceler bütünü olarak tanımlamıştır ve bu tanım şu unsurları içermektedir:

- 1) Bir ideoloji tarihi yorumlayarak belli bir zaman ve yerde ortaya çıkan bir gruba belirli bir yön verir,
- 2) İdeoloji grubun şu anki sosyal, ekonomik, siyasal ve eğitimsel şartlarını tanımlar,
- 3) Geçmişin yorumu sosyal değişim kavramını ortaya çıkarır ki bu da geçmişin doğrulayabilecek ve gelecekte ortaya çıkması olası olayların öngörülmesini sağlar,
- 4) İdeoloji genel politikasını gelecekte uygulanacak proje olarak ortaya koyar ki bu politika gereksinim, duyulan amaçlara veya hedeflere ulaştırmaya yöneliktir; bu yolla ideoloji, programlı veya eylem merkezli bir olgu haline gelir. Bir grubun hedeflerini anlamanın yolu ideolojisinin siyasal veya eğitimsel eylemlerine bakmaktır.

Gutek'in de belirttiği gibi ideolojinin yansıdığı en temel nokta eğitim sistemleridir. Çünkü eğitim sistemleri hâkim ideolojin devamlılığının sağlanması için en uygun ortamları sunmaktadır. Önceden planlanan ve sürekli kontrol altında tutulan bir süreç içerisinde ideolojik hâkimiyetin tesis edilmesi ve korunması oldukça kolay bir hâl almaktadır.

İdeolojik hâkimiyetin tesis edilmesi ve korunması sürecinde planlayıcı konumundakiler için eğitim/öğretim sisteminin içeriğini belirlemek öncelikli amaç olarak görünmektedir. Eğitim/öğretimde içeriğin belirlenmesi ise sınıflarda okutulacak derslerin tespit edilmesi ile başlamaktadır. Bu dersler içerisinde konuları gereği “ideoloji”nin en kolay aktarılıp işlenebileceği dersler hiç şüphesiz edebiyat ve tarih dersleridir. Tarih dersleri ile genel olarak bireyin ve toplumun geçmiş algısı şekillendirilir. Milan Kundera (2003, 220), “*Bir halkı ortadan kaldırmak için, belleğini yok etmekle işe başlanır. Kitaplarını, kültürlerini, tarihlerini yok ederler. Bir başkası onlara başka kitaplar yazar, başka kültür verir, bir başka tarih uydurur. Ve böylece halk, yavaş yavaş ne olduğunu, daha önce ne olmuş olduğunu unutmaya başlar. Çevresindeki dünya da onu daha çabuk unuttur.*” derken tam da bu duruma işaret eder².

Edebiyat dersleri ise bireyin ve toplumun hem geçmiş algısını hem de gelecek kaygısını şekillendirebilecek en önemli vasıtalarından biridir. Bu noktada edebiyatın iki yönlü olarak ele alınması gerekmektedir. Bunların ilki ideolojinin ihtiyaç duyduğu anlam, gösterge ve değerleri üreten bir edebiyatın ve edebiyatçılar zümresinin oluşturulması ikincisi de üretilen bu anlam, gösterge ve değerlerin aktarımının yani yeniden üretiminin yapılmasını sağlayacak edebiyat eğitiminin verileceği ortamın hazırlanmasıdır. “Nasıl bir edebiyat eğitimi” sorusunun yanıtının, toplumun nereye gitmesinin istendiğiyle doğrudan ilgili olduğu yadsınamaz. Nasıl biçimlendirilmeli toplumun genç kuşaklarının kültür ve akıl yürütme dizgesi? Temelde siyasi yönelimle derinlemesine bağlantılı bu konu (Şevki 2009, 265).

Edebiyat, kullandığı malzemenin kendine sağladığı avantajdan da istifade ederek ideolojinin ihtiyaç duyduğu anlam, gösterge ve değerleri rahatlıkla üretebilmektedir. Bu noktada yapılması gereken, edebiyatçıları bu üretim sürecinin bir parçası hâline getirmektir. Zaman içinde kurucu ideolojinin yine ideolojik olan yansıması kendine uygun düşen alt yapıyı kuracak, yeni ideolojik süreç onunla birlikte oluşacaktır (Kazancı 2006, 76). İdeolojinin fikrî yapısı için gerekli olan alt yapıyı edebiyat kuracak, hatta kurmakla kalmayıp onu sürekli besleyecektir. Ancak bu

² Toplumun algısına yön vermek için çeşitli bilim dallarının kurgulanması ile ilgili olarak bk. KAFKASYALI, Muhammet Savaş, “Orta Asya’dan Bakarak Küreselleşmeyi Yeniden Düşünmek”, *Türkoloji*, Sayı 5(55), Eylül-Ekim 2011, s. 81-92.

sürecin işleyebilmesi için öncelikli olarak sistemin dışına çıkmayan/çıkamayan bir edebiyatçılar zümresi meydana getirilmelidir. Ancak sürecin tamamlanabilmesi için edebiyatçılar zümresinin meydana getirdiği edebiyatı öğretmek gereklidir. Bu noktada devreye giren ise okullar olmaktadır.

Yeni Düzen-Yeni Edebiyat

XVIII. yüzyılın ortasından itibaren Orta Asya'da oluşan Rus hâkimiyeti, Ekim 1917'de meydana gelen Bolşevik Devrimi ile birlikte biçim değiştirmiştir. Önceki dönemde hâkim olan Rus Çarlığı'nın yerine Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ikame edilmiştir. Devrimle birlikte oluşturulan bu yeni düzenin geniş kitlelere benimsetilmesi için de yoğun bir çaba içerisine girilmiştir. Sovyet liderleri için tek hareket verici güç Sovyet ideolojisidir. Sovyet ideolojisi insanı doğum masasında bekler, doğumuyla beraber kucağına alır, yaşamı süresince yanından ayrılmaz, toplum içindeki hareketini, dinlenmesini, eğlencesini, dostlarını, aile ilişkilerini, aşkını ve hatta hastalığını ve suçlarını belirler ve en sonda da mezara kadar götürür, teslim eder (Ağayev 2006, 24). Bu kadar belirleyici bir hâlde bulunan ideolojiyi yaymak ve kurulan yeni sistemi işletilebilmek için de öncelikli olarak emekçi halkın hakkını arayan, onun yaşayışını yücelten Proleter edebiyatın kurulması amaçlanmıştır. Sovyetler Birliği ideolojisinin resmî edebiyatı da denilebilecek, Toplumcu gerçekçi olarak da adlandırılan, Proleter edebiyat böyle bir süreç içerisinde kurulmuştur.

Paul Valéry "Her eser, yazarın yanı sıra pek çok şeyin eseridir." sözleriyle edebî eserin sadece yazara ait olmadığını eserin oluşturulması aşamasında pek çok unsurun etkisinin bulunduğunu belirtmiştir. Valéry'nin belirttiği, esere etki eden "pek çok şey" Sovyet döneminde en üst düzeye ulaşmıştır. Çünkü yazarlar çok büyük ölçüde kendi düşüncelerini değil, kendi yerlerine düşünülenleri yazmak zorunda kalmışlardır. Bu dönemde edebiyat tamamıyla ideolojinin önemli bir parçası hâline gelmiştir. Kazak yazar Aşırbek Sığayev (1993, 9) o dönemdeki durumu "*Zaman içerisinde ne kadar zor şartlarda olduğumuzu hiç düşünmedik. Şuurumuzu yetmiş yıl boyu zehirleyen Sovyet ideolojisinin güçlü olduğunu düşündük ve Sovyet ideolojisi insanoğlunun nurlu geleceğidir deyip arzularımızı bastırdık. Ne yazık ki bu dönemde edebiyatçı ziyalılar ideolojinin dalkavuğuna, el uşağına döndürüldüler.*" sözleriyle özetlemiştir.

Bu hususla bağlantılı olarak Komünist ideolojinin kurucusu Karl Marks, Smith'in ruhban sınıfı ile ilgili "başka insanların çalışmasının ürünlerinin bir kısmıyla geçinen, üretken olmayan emekçiler" tanımını aktarır ve onları hukukçular, hekimler, edebiyatçılarla aynı kefeye koyar. Marks şöyle yazmaktadır: Bütün bu ünlü ve geçmişli olan meslekler, ekonomik açıdan, burjuvazinin ve aylak zenginlerin hizmetindeki uşaklar ve dalkavuklar sürüsüyle aynı değerdedir (Swingewood 1998, 102-103). Burada ifade edilen üretken olmayan emekçiler konumundaki edebiyatçıların görevinin sınırları da aslında belirlenmiştir. Üretken olmayan emekçilerin, bu cümleden edebiyatçıların, uşaklıktan ve dalkavukluktan kurtulmalarının tek yolu emeği ve emekçileri övmektir. Ancak burada asıl ifade edilmesi gereken zenginlerin uşaklığı ve dalkavukluğundan kurtulan edebiyatçıların, Sığayev'in deyişiyle ideolojinin dalkavuğuna, el uşağına dönüştürülmesidir.

Vladimir İlyiç Lenin daha 1905 yılında edebiyatın partinin amaçlarına nasıl hizmet edeceğini "Partici Kurumlar ve Partici Edebiyat" makalesinde belirtmiştir (Karatayev vd. 1971, 3). Sonraki dönemde edebiyatın partinin amaçları doğrultusunda şekillendirilmesi sadece söylemde kalmamış, bu düşünceler komite kararları ile hayata geçirilmiştir. Bu konu ile ilgili olarak Komünist Partisi Merkezî Komitesi 18 Haziran 1925 tarihinde "Partinin Edebî Eser Alanındaki Siyaseti"ni yayımlamıştır. Merkezî Komite, çiftçi yazarların gelişimine yardımcı olunmasını, onlara yol arkadaşlığı yapılmasını, bu şair ve yazarların doğru yolda gitmelerinin hatırlatılmasını, komünizm fikrinin mümkün olduğu kadar çabuk bir şekilde yayılmasına imkân oluşturulmasını ve onların devrime karşı düşüncelerden temizlenmesinin amaçladığını beyan etmiştir (Awezov vd. 1958, 22).

Turkish Studies

Aynı komite 23 Nisan 1932 tarihinde “Edebî Eser Organizasyonlarının Yeniden Kurulması” ile ilgili bir karar da almıştır. Merkezî komite bu kararıyla da Sovyet edebiyatının tarihinde yeni bir devir açılıp bu edebiyatın geliştirilmesinin amaçlandığını belirtmiştir (Awezov vd. 1958, 37).

Sovyet İdeolojisi Gölgesinde Edebiyat Eğitimi

Yeni edebiyatı bu şekilde kurmaya başlayan ve bu düşünceleri benimseyen edebiyatçıları bünyesine alan Sovyet ideolojisi tasarladığı projenin ikinci aşamasına geçmiştir. İkinci aşamadaki faaliyet, kurulan yeni edebiyatın öğretilmesidir. Bu öğretim faaliyetlerinin en önemli ayağını ise ders kitaplarının hazırlanması teşkil etmektedir. Çünkü ders kitapları politik iktidarlar açısından önemli bir toplumsallaştırıcı araçtır. Her yıl milyonlarca öğrenciye zorunlu olarak okutulan ders kitapları, hem temel bir meşrulaştırıcı (legitimater) hem de toplumsal ilişkileri yeniden üretici (reproduction) bir özeliğe sahiptir (İnal 1996, 13).

Çalışmamızın temelini teşkil eden Kazak Sovyet Âdebiyatı ders kitabı 1958 yılında Almatı’da Kazak Memleketik Okuw Pedagogika Baspası (Kazak Devlet Eğitim-Öğretim Matbaası) tarafından yayımlanmıştır. Orta mekteplerin (lise) 10. sınıfları için hazırlanan bu kitabın yazarları M. Bazarbayev, T. Beysov ve B. Saxarbayev’dir.

Ders kitabındaki ideolojik yaklaşımı görmek için kitabın sadece içindekiler kısmına bakılması yeterlidir. Zira 208 sayfadan müteşekkil kitabın ilk 19 sayfasında, başka bir ifadeyle %10’unda, sosyalist medeniyetin geliştirilmesi yolları, edebiyatın Komünist Partisi’nin ilkelerine ve yöneticilerinin görüşlerine hizmet etmesinin gerekliliği anlatılmıştır. Kitabın giriş bölümü Komünist Partisi’nin yayın organından farksız bir durumdadır. Hatta girişteki bölümlerden biri “Sovyet Âdebiyatının Partiyahlılığı (Sovyet Edebiyatının Partililiği)” (Bazarbayev vd. 1958, 5) başlığını taşımaktadır. Kitabın ikinci bölümünü teşkil eden 20-40. sayfaları arasında ise Proleter edebiyatın kurucusu Maksim Gorki’nin hayatı ve eserleri, çocukluk ve gençlik çağlarından başlanarak, tafsilatlı bir biçimde işlenmiştir. Ders kitabının adı her ne kadar Kazak Sovyet Âdebiyeti olsa da ilk 40 sayfada Kazak edebiyatı üzerine herhangi bir bilgi yoktur.

İdeolojinin İlk Yansıması: Sansür

İdeolojik edebiyat eğitiminin belirgin özelliklerinin başında sansür gelir. Çünkü ideolojiye, özellikle de Sovyet ideolojisine göre esas olan kendi adamlarıdır, gerisi ise hiçtir. İdeoloji bir grubu “seçkin” veya “elit tabaka” olarak takdim eder. Buna karşılık bir başka grubu da “günah keçisi”, “şamar oğlanı” olarak gösterir. İdeoloji, ilkelerine uyan, bunları savunan yayan kişileri kahraman, yıkılacak düzenin temsilcilerini “düşman”, “hain” olarak ilan eder (Dâver 1993, 277). Sovyet ideolojisi için de durum çok farklı olmamıştır.

1917’de meydana gelen devrimin ardından birileri sürekli olarak düşman gibi gösterilmeye çalışılmıştır. Bu sürecin sonunda Türkistan’da birçok aydın katledilmiştir.³ Bu aydınların katledilerek cisimlerinin ortadan kaldırılmasıyla yetinilmemiş, isimleri de zihinlerden kazınmaya çalışılmıştır. Özbek edebiyatının önemli temsilcilerinden Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan’ın başına gelenler bu durumu açıklar mahiyettedir. Azat Şerafiddinov’un ifadesiyle “Çolpan öldürüldükten sonra da hâkim ideoloji ondan korkmaya devam etti. Çolpan’ın adı edebiyat tarihinden silinmiş, kütüphanelerdeki kitapları toplatılmış, dergilerde yayınlanmış şiirleri ve resimleri karalanmıştır.” (Açık 2005, 5).

³ Bolşevik Devrimi sonrasında Stalin döneminde karşı devrimcilik suçlamalarıyla katledilen aydınlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Buran, Kurşunlanan Türkoloji, Manas Yayıncılık, Elazığ, 2007.

Aslında Sovyetler Birliği yönetimindeki bütün Türk topluluklarında benzer uygulamalar yapılmıştır. Kazak edebiyatı temsilcilerinden bir grup da tabir yerindeyse linç edilmiştir. Sosyalist ideolojinin kendine düşman gördüğü Ahmet Baytursinov, Mirjakıb Duwlatov, Magjan Jumabayev, Şakerim Kudayberdiulı gibi isimler sadece edebiyat ders kitaplarından değil edebiyat tarihlerinden de kazanmıştır. Bu çalışma dolayısıyla tekrar incelediğimiz Sovyet döneminde yazılan edebiyat tarihlerinin içinde sadece 1971 yılında yayımlanan Kazak Sovyet Edebiyatı isimli kitapta bu şahısların isimleri “Burjuva edebiyatçıları (Magjan Jumabayev, Jusıpbek Aymawıtov, Mirjakıb Duwlatov vb.) Azamat Savaşı yıllarında Sovyet’e ziyan getiren düşüncede yazdı. Devrimden sonra onlar geçmiş, eskiyi övdüler. Ayrıca onlar edebiyatın gündelik eserlerinde Kazak Sovyet edebiyatçılarının değerini düşürmeğe, halk nezdinde değersizleştirmeye ve böylece zarar vermeğe çalıştılar.” (Karatayev vd. 1971, 12) ifadeleriyle küçük düşürücü şekilde geçmiştir.⁴ Yeri gelmişken şunu da ifade etmek gerekir ki Sovyet ideolojisi yeri geldiğinde kendi evlatlarını yok etme konusunda da hiç tereddüt göstermemiştir. Kazak literatürüne “Sovyetlik Ädebiyet (Sovyetçi Edebiyat)” (Karatayev vd. 1971, 15) tabirini kazandıran Saken Seyfullin ve Kazak toplumu arasında sosyalist fikirlerin yayılması için yoğun çaba gösteren Beyimbet Maylin gibi sanatçılar da zaman içerisinde Sovyet ideolojisi ile ters düştikleri için öldürülmüşlerdir.

İdeolojik eğitim süreci içerisinde işletilen sansürün ilk aşaması bu şekilde ötekiyi ortadan kaldırmakla tezahür ederken ikinci aşaması da ideolojiye bağlı yazarların sadece amaca hizmet eden eserlerinin alınması şeklinde ortaya çıkmaktadır. İncelediğimiz ders kitabına alınan metinler bu bakımdan dikkat çekicidir. İsa Bayzakov’un Lenin’in ölümü üzerine yazdığı şiirden ders kitabına alınan şu bölüm bir şairin o dönemde ders kitabında yer alabilmesi için nelerden bahsetmesi gerektiğine işaret etmektedir:

Ленин өлді, -пікірі оның өлген жоқ,	<i>Lenin öldü, -fikri onun ölmedi,</i>
Ленин өлді, — жолын ешкім жеңген жоқ,	<i>Lenin öldü, - yolunu hiç kimse yenmedi</i>
Ленин — бұ кіл коммунистер жүрегі,	<i>Lenin -bütün komünistlerin yüreği</i>
Жүрек оны өлді деп те сенген жоқ !	<i>Yürek ona öldü der de inanan yok</i>

(Bazarbayev vd. 1958, 50)

Modern edebiyat ürünlerinde durum böyle iken halk edebiyatında da durum farklı değildir. Kazak kültüründe ve edebiyatında önemli yer tutan aşık/ozan edebiyatından ders kitabına sadece Nurpeyis Bayğanın ve Jambıl Jabayev alınmıştır (Bazarbayev vd. 1958, 62). Bu iki ismin ortak özelliği Lenin için medhiye yazmış olmalarıdır. Jambıl Jabayev ilk günden başlayarak Bolşevik devrimini övmüş, Çarlık rejimine karşı çıkmış, Lenin için yazdığı şiirle de Kazak Sovyet edebiyatındaki yerini sağlamlaştırmıştır.

Айшығ ы адамзаттың үлы Ленин,	<i>Yeniayı insanoğlunun ulu Lenin</i>
Еңбек еткен халық тын күні Ленин.	<i>Emekçi halkın güneşi Lenin</i>
Жүрегінің түбінде жүлдыз едің,	<i>Yüreğimin derinliğinde yıldız idin</i>
Мәңгілік тақтым енді сені Ленин.	<i>Ölümsüzleştirdim şimdi seni Lenin</i>

(Bazarbayev vd. 1958, 101)

⁴ Kazak edebiyatının belli bir dönemi üzerindeki bu inkâr politikalarının neticesinde yazılan edebiyat tarihlerinde kasıtlı bilgi yanlışları bulunmaktadır. Bu durumun en bariz örnekleri ise ilk eserlerin tespiti noktasında yaşanmaktadır. Sovyet döneminde yazılan Kazak edebiyatı tarihlerinde Kazak edebiyatındaki ilk roman örneği Mirjakıb Duwlatov’un Bakıtsız Jamal (Bahtsız Cemile) olmasına rağmen Kazak edebiyatındaki ilk romanın Sipendiyar Köbeyev’in “Kalın Mal (Başlık Parası)” isimli eseri olduğu ifade edilmiştir.

Ders kitaplarında yer verilen sanatçılar ve eserler ile takip edilen bu sansürün kapsamı incelendiğinde Sovyet ideolojisinin çöküşe doğru gidişinin merhaleleri de tespit edilebilmektedir. İncelemeye konu olan ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dünyanın iki süper gücünden biri olduğu dönemde yazılan ders kitabı, zaman içerisinde değişime uğramıştır. Önce yayın tarihi tespit edilemeyen⁵ Kazak Sovyet Edebiyatı ders kitabından Maksim Gorki çıkarılmış, onun yerine önceki dönemde ismi ders kitabında zikredilmeyen Saken Seyfullin'in eserleri yer almıştır. 1989'da yayımlanan ders kitabında ise önceki dönemlerde Sovyet ideolojisinin düşmanı olarak görülen ve gösterilen Ahmet Baytursinov, Magjan Jumabayev ve Jusipbek Aymawıtov'a diğer bütün edebiyatçılardan önce yer verilmiştir (Ädibayev vd. 1989, 33-55). Burada dikkat çeken en önemli husus ise XX. yüzyılın başındaki Kazak edebiyatının en önemli temsilcilerinden olan, 1911'de yazdığı "Oyan Kazak (Uyan Kazak)" isimli şiir kitabıyla büyük ses getiren, Kazak edebiyatındaki ilk roman olan "Bakıtsız Jamal"ı yazan, Kazak edebiyatında tiyatro eleştirisi türünde ilk eserleri veren Mirjakıb Duwlatov –Sovyet ideolojisini çok korkutmuş olacak ki- bu kitapta da yer bulamamıştır. Bu önemli edebiyatçı ders kitaplarındaki hak ettiği yeri ancak 1991 yılında Kazakistan bağımsızlığa kavuştuktan sonra alabilmiştir.

İdeolojinin Gözdesi ve Büyük Kardeş: Rus

1917 yılında Rus Çarlığına karşı girişilen devrim hareketinde Çarlık idaresindeki halklara özgürlük verilmesi temel söylem olmuştur ancak daha sonraki dönemde eylemlerle söylemler arasındaki tutarsızlıklar gün yüzüne çıkmıştır. Bu tutarsızlıklar Ders kitabına da yansımıştır. Kitapta genel olarak Sovyet edebiyatının çok uluslu bir edebiyat olduğu vurgusu yapılmasına rağmen Rus edebiyatının diğer bütün ulusların edebiyatlarının oluşumundaki temel unsur olduğu sürekli olarak dile getirilmiştir. (Bazarbayev vd. 1958, 3) Bu, Sovyet ideolojisinin temel hareket noktalarından birini teşkil etmiştir. Ders kitaplarında Rus edebiyatından bahsedilirken sürekli olarak "Ulı Orıs Ädebiyeti (Büyük Rus Edebiyatı)" şeklinde yüceltici sıfatlar kullanılmış ve Rus edebiyatının köklü bir geçmişe sahip olduğu vurgulanmıştır. Buna karşılık olarak diğer topluluklarda gerçek edebiyatın ancak 1917 devriminden sonra başladığı her fırsatta belirtilmiştir. Ders kitabının giriş bölümünde Kazak edebiyatının ancak Rus edebiyatı sayesinde kendini bağlayan zincirlerden kurtulabildiği ifade edilmiştir. Görünürde sahnelenen oyun, gerçekte başka bir oyunun parçası idi ve bu oyunda başrol oyuncularını şartlar ne olursa olsun Ruslar olacaktı. Çünkü senarist yani iktidar, sosyalizmin Rus kültürü ve Rus dili etrafında şekilleneceğini düşünüyordu ya da en baştan oyunun finalini öyle planlamıştı (Karabulut 2009, 68).

Rus edebiyatının diğer edebiyatlar üzerindeki hâkimiyetini pekiştirmek için 1917'de meydana gelen Bolşevik devriminden hemen bir yıl sonra 1918 yılında hükümet, devlet matbaalarının kurulması yönünde bir kanunu kabul etti. Bu kanunda bütün dünya üzerindeki ilk sosyalist devletin kurulmasında Rus klasik edebiyatının çok önemli etkisi olduğu belirtilip, büyük Rus edebî klasiklerinin çoğaltılıp düşük fiyatla satılması işi kararlaştırıldı (Bazarbayev vd. 1958, 3). Alınan bu kararın neticesinde meydana gelen durumu Mirjakıb Duwlatov Enbekşi Kazak gazetesinin 11 Ocak 1923 tarihli 60. sayısında "Madiyar" adıyla yazdığı "Baspasözimiz Ne Küyde? (Matbaacılığımız Ne Durumda?)" makalesinde gözler önüne sermiştir: "Şimdi geçen 1922 yılında devlet matbaası Kazak için ne yaptı, Rus için ne yaptı onu söyleyip göstereyim. 1922 yılında Kazakça basılan kitap sayısı üç yüz otuz altı bin ve bunların hepsi de kitap değil. Buna karşılık Rusça basılan kitap sayısı ise bir milyon altı yüz otuz beş bindir. Bu hesaptan biz ne görürüz? Bizim gördüğümüz Kazakça basılan kitaplar Rusça kitapların ancak beşte biri kadardır." Mirjakıb Duwlatov'un verdiği bu rakamlar çok uluslu Sovyetler Birliği'nin hâkim ideolojisinin gözdesi diğer milletlerin büyük kardeşi Rus imajının açık bir göstergesidir.

⁵ Türkistan'daki bir sahaftan temin edilen bu kitabın künye bilgilerinin yer aldığı sayfaları koparılmış olduğundan yayım tarihi ve yazarları tespit edilememiştir.

Ders kitabında hâkim ideoloji nazarında Rusların ayrıcalıklı konumunu gösteren bir ifade de şu şekildedir: Äbu Sersenbayev, “Büyük Rus” halkına ithafen yazdığı “Kelşi Dostım (Gelsene Dostum)” şiirinde şöyle söylüyordu:

Сенің халқ ың	<i>Senin halkın</i>
Дү ниеге Ленинді берді.	<i>Dünyaya Lenin'i verdi.</i>
Я, Ленинді	<i>Ya, Lenin'i</i>
Адамзаттын данасын!	<i>İnsanoğlumun dehasını</i>
Әлемге Ленинді берген	<i>Äleme Lenin'i veren</i>
Нә ып сү ймессін	<i>Ne kılıp sevmesin</i>
Мейірімді орыс анасын!	<i>Merhametli Rus anasını</i> (Bazarbayev vd. 1958, 73)

Şiir sanatı göz önüne alındığında vasatın altında değerlendirilebilecek bir metnin ders kitabına alınması da ancak ideolojinin edebiyat eğitimi doğrudan müdahalesiyle açıklanabilir.

Sonuç

Genelde eğitim ve özelde edebiyat eğitimi her zaman için ideolojilerin tahakküm kurma gayretinde oldukları alanlardır. Bu, ideolojinin devamlılığı için gerekli bir durumdur. Ancak Sovyet ideolojisi bütün ötekileri reddetmesi ve yok etmeye çalışması bakımından ideolojik eğitim ve ideolojik edebiyatın sınırlarını fazlasıyla aşmıştır.

Sovyet ideolojisinin hâkim olduğu 1917 yılından başlayarak 1991 yılına kadar devam eden bu süreç, bünyesinde bulunan halklara- özellikle de Türk halklarına- çok ciddi zararlar vermiştir. 1938'de Stalin'in emriyle gerçekleştirilen aydınlar katliamı neticesinde bu halkların tabiri caizse gözünün ışığı söndürülmüştür.

Sovyet ideolojisi edebiyata ve edebiyat eğitimine, sınırları belirlenmiş bir alanın dışına çıkarmama, sansür ve toplum içerisinde bir kesimi üstün görme konularında müdahale etmiştir. Devrimi ve devrimciyi övmeyenin burjuva dalkavukluğu ve karşı devrimcilikle suçlandığı; ideolojiye hizmet etmeyenlerin cisimlerinin, isimlerinin hatta resimlerinin bile yok edildiği, bütün bunlardan kurtulan şanslı(!) yazarların ideoloji haricindeki eserlerinin görmezden gelindiği böylesi bir ortamda sanatın ve edebiyatın anlamı da kalmamıştır.

Bütün halklara eşit mesafede olduğu algısını oluşturmaya ve yerleştirmeye çalışan Sovyet ideolojisi, yaptığı uygulamalar ve aldığı kararlarla Rus dilini diğer halkların dilinden ve Rus halkını da diğer halklardan her zaman üstün gördüğünü hissettirmiştir. Bu durum incelenen ders kitabında da açıkça görülmüştür.

Bu çalışma sonunda Orta Asya'daki Türk devlet ve toplulukları üzerine çalışacak araştırmacılara yapılabilecek en önemli öneri kaynak kullanımı noktasında dikkatli olmaları gerektiğidir. Zira Sovyetler döneminde yazılan eserlerde -ideolojik baskılar ve endişelerle yazılmalarından dolayı- eksiklik ve yanlışlıklara tesadüf edilmektedir. Bu sahada çalışırken elde edilen bilgilerin farklı zamanlarda farklı kişiler tarafından yazılan kaynaklardan kontrol edilmesi yapılacak çalışmaların selameti bakımından da önemlidir.

KAYNAKÇA

- AÇIK Fatma (2005). “Ötken Künler”, “Kece ve Kündüz”, “Kutlug Kan” Romanlarında Tema” **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, 5/1, s. 1-12.
- ÄDİBAYEV Hasen, BAZARBAYEV M., KABDULOV Z., NURGALİYEV R. (1989). **Kazak Sovyet Ädebiyeti**, Almatı: Mektep Baspası
- AĞAYEV Elnur (2006). “Sovyet İdeolojisi Çerçevesinde Türk Cumhuriyetlerinin Tarih Yazımı ve Tarih Eğitimi: Azerbaycan Örneği”, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- ALTHUSSER Louis (2003). **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları** (Çev. Alp Timurtekin), İletişim, İstanbul
- ÄŞİRBEK Sığayev (1993). **Jarnama Aldındağı Oy**, Almatı: Ana Tili Baspası.
- ÄWEZOV Muhtar, Mukanov, S., Bazarbayev vd. (1958). **Kazak Sovyet Ädebiyeti Tarihinin Oçerki**, Almatı: Kazak SSR İlim Akademisi Dil ile Edebiyat Enstitüsü.
- BAZARBAYEV M., Beysov, T., Saxarbayev, B. (1958). **Kazak Sovyet Ädebiyeti**, Almatı: Kazaktıñ Memlekettik Okuw-Pedagogika Baspası.
- DÂVER Bülent (1993). **Siyaset Bilimine Giriş**, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- DUWLATOV Mirjakıb (1923). “Baspasözimiz Ne Küyde” **Enbekşi Kazak**, 11 Ocak 1923, No: 60.
- EAGLETON Terry (2005). **İdeoloji**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- GIDDENS Anthony (2000). **Sosyoloji**, (Çeviren: Hüseyin Özel) Ankara: Ayraç Yayınları.
- GUTEK Gerald L. (2001). **Eğitime Felsefi ve İdeolojik Yaklaşımlar** (Çeviren: Nesrin Kale), İstanbul: Ütopya Yayınları.
- İNAL Kemal (1996). **Eğitimde İdeolojik Boyut**, Doruk Yayıncılık: Ankara
- KAFKASYALI, Muhammet Savaş (2011). “Orta Asya’dan Bakarak Küreselleşmeyi Yeniden Düşünmek”, **Türkoloji**, Sayı 5(55), Eylül-Ekim 2011, s. 81-92.
- KARABULUT Ferhat (2009). “İktidar ve Meşrulaştırma Mücadelesinin Odağı Orta Asya: Sovyetlerin Dil ve Eğitim Politikaları”, **Bilig**, 50, 65-96.
- KARATAYEV Muhamedjan, Nurtazin, T., Kıyrabayev, S. (1971). **Kazak Sovyet Ädebiyeti**, Almatı: Mektep Baspası
- KAZANCI Metin, (2006). “Althusser: İdeoloji ve İdeoloji ile İlgili Son Söz”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 24, s.67-93.
- KUNDERA Milan, (2003). **Gülüşün ve Unutuşun Kitabı** (Çeviren: Erhan Bener), İstanbul: Can Yayınları.
- MARDİN Şerif (1976). **İdeoloji**, Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.
- SWINGEWOOD Alan (1998). **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi** (Çeviren: Osman Akınhay), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- ŞEVKİ Abdullah (2009). **Edebiyat ve Yorum**, Ankara: Havuz Yayınları.